

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE 1994-2002
O perspectivă asupra climatului interetnic din România

SERIA
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ
ÎN ROMÂNIA

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE
1994-2002
O perspectivă asupra
climatului interetnic din România

Editori
Gabriel BĂDESCU
Mircea KIVU
Monica ROBOTIN

CENTRUL DE
RESURSE PENTRU
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ

ETHNOCULTURAL
DIVERSITY
RESOURCE
CENTER

CLUJ, 2005

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE 1994-2002
O perspectivă asupra climatului interetnic din România

Editori

Gabriel Bădescu, Mircea Kivu, Monica Robotin

Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2005

176 p.; 16×23,5 cm

ISBN 973-86239-4-4

I. BĂDESCU, Gabriel (ed.)

II. KIVU, Mircea (ed.)

III. ROBOTIN, Monica (ed.)

323.15(498)"1994/2002"

316.347(498)"1994/2002"

© CENTRUL DE RESURSE PENTRU
DIVERSITATE ETNOCULTURALĂ
Cluj-Napoca, 2005

Seria: „Sinteze”

Coordonatori: Gábor ÁDÁM și Levente SALAT

Volumul 11:

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE 1994-2002
O perspectivă asupra climatului interetnic din România

Lectori: Monica ROBOTIN, Lucian NASTASĂ

Tehnoredactare: Zoltán FÜLÖP, András TÁNCZOS, Lineart S.R.L.

Coperta și grafica seriei: Elemér KÖNCZEY

CUPRINS

Notă asupra ediției (<i>Monica ROBOTIN</i>)	7
Prefață (<i>Gabriel BĂDESCU, Mircea KIVU</i>)	9
Monica ROBOTIN , Stat și identitate etnică în România. O incursiune în percepțiile majorității și minorităților asupra acestei relații	15
Alexandru F. VOICU , Percepția subiectivă a calității de cetățean român	41
Aurora LIICEANU , Alteritate etnică și imaginar colectiv	55
Raluca SOREANU , Autodefinire și heterodefinire a românilor și maghiarilor din România. O analiză empirică a stereotipurilor etnice și a fundamentelor diferite de definire a identității etnice	65
Ioana PAUL, Mirela TUDORAN, Luiza CHILARIU , Românii și maghiarii. Reprezentări in-group, out-group în cazul grupurilor etnice din România	89
Adrian NETEDU, Cristina DRĂGUȘ , O realitate socială multiethnică. Cazul comunei Mihail Kogălniceanu – Constanța	118
Dragoș DRAGOMAN , Capital social și relații etnice. Toleranță, încredere și cooperare în comunități multietnice	139
Levente SALAT , Perspectivele minorității maghiare din România în lumina studiilor elaborate pe baza rezultatelor Barometrului Relațiilor Etnice, edițiile 1994-1996 și 2000-2002	155

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față oferă cititorului o perspectivă asupra relațiilor etnice în România post-comunistă, reunind studiile elaborate în cadrul programului *Barometrul Relațiilor Etnice. Burse de cercetare* al Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală. Programul a urmărit realizarea unor studii privind dinamica relațiilor etnice din România, valorificând rezultatele cercetărilor *Barometrul Relațiilor Etnice (BARE)*, edițiile 1994-1996, 2000, 2001 și 2002.

Prima serie de sondaje, intitulată *Relațiile interetnice în România*, incluzând doar comunitățile română și maghiară, a fost realizată în perioada 1994-1996 de către *Fundația Soros pentru o Societate Deschisă, Filiala Cluj-Napoca* în colaborare cu *Asociația de prietenie Korunk*. Ideea de la care a plecat aceasta inițiativă a fost necesitatea culegerii de date care să ofere posibilitatea evaluării relațiilor româno-maghiare, atât pentru a identifica cu claritate problemele și soluțiile pentru îmbunătățirea acestor relații, cât și pentru a contracara opiniile care exploatează tocmai lipsa de informații.

Inițiativa a fost reluată în anul 2000 de către Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, fiind promovată în continuare sub numele *Barometrul Relațiilor Etnice (BARE)*. Astfel, BARE a fost conceput ca o serie de studii sociologice urmărind să ofere date riguroase din punct de vedere științific despre diferite aspecte ale relațiilor etnice în România post-comunistă. Temele constante ale seriei de sondaje vizează aspecte privind monitorizarea și evaluarea situației grupurilor etnice din România; auto-percepția și modul de percepere a alterității; dinamica reprezentărilor și stereotipurilor diferitelor grupuri etnice; construirea și afirmarea identității etnice și naționale; nivelul de impact și cunoaștere al politicilor publice față de minorități în România, discursul public în legătură cu minoritățile etnice în diferite contexte, la care se adaugă subiecte de actualitate pentru relațiile dintre grupurile etnice din România.

Structura inițială a populației interviewate s-a păstrat și în sondajul din 2000, pentru ca în sondajele realizate în anii 2001 și 2002 să fie inclusă și populația roma. Chiar dacă metodologia s-a îmbunătățit de-a lungul seriei, iar datele au fost culese de diferite institute de sondare a opiniei publice (*Institutul de Marketing și Sondaje* pentru 1994-1996, *Centrul de Cercetare al Relațiilor Interetnice* în 2000, *Metro Media Transilvania* în 2001 și 2002), temele majore ale sondajelor s-au păstrat în linii mari neschimbate în intenția unor analize comparate.

La momentul realizării cercetărilor, datele au beneficiat doar de o prelucrare primară, sub forma caietelor de prezentare, o parte importantă a conțin-

nutului de informație din bazele de date rămânând astfel neexploatat. În 2003, în intenția de a valorifica aceste baze de date și de a realiza o analiză privind relațiile etnice și evoluția acestora în România post-comunistă, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală a lansat o nouă componentă în cadrul programului, de analiză a datelor sondajelor. Valorificarea datelor sondajelor Barometrul Relațiilor Etnice, relevanța temei alese pentru comunitățile etnice din România și relațiile dintre ele, precum și calitatea cercetării au reprezentat principalele elemente care i-au ghidat pe editori în selectarea textelor din volumul de față. Toate aceste studii cuprinse în volum ilustrează potențialul pe care îl au datele BARE în a oferi răspunsuri privind dinamica relațiilor etnice în procesul de tranziție spre democrație.

Monica ROBOTIN

PREFATĂ

Căderea regimurilor comuniste în Centrul și Sud-Estul Europei este unul dintre fenomenele recente care ilustrează în mod evident faptul că dispariția unui regim totalitar nu este urmată în mod necesar, ori neproblematic, de democratizare. Conform unor evaluări din 2003, din cele 28 de țări foste comuniste, doar 12 sunt considerate ca fiind democrații consolidate, fără probleme majore privind drepturile politice și libertățile civile, 7 țări sunt apreciate ca nedemocratice, iar 9 ca aparținând unei categorii intermediare de societăți “semi-libere”¹.

Aproape că există o unanimitate de vederi în ceea ce privește faptul că procesele de democratizare tind să fie influențate de gradul de heterogenitate etnică, precum și de unele atribute ale relațiilor etnice sau referitoare la minoritățile etnice dintr-o societate. Sunt numeroși autori care au pus în evidență o anumită legătură între prezența unei proporții ridicate de minorități etnice și dificultățile tranziției democratice. Argumentul, de ordin general, este că existența unui clivaj etnic tinde să permită unor actori politici să deplaseze atenția publicului dinspre dezbaterile asupra unor reforme sociale, economice, politice – adesea necesare, însă costisitoare din punct de vedere electoral –, înspre discuții asupra drepturilor minorităților etnice. Două astfel de exemple, care privesc și cazul României din ultimii ani, au în vedere problema descentralizării administrative și cea a reformelor în învățământ. În ambele cazuri se poate argumenta că reformele au fost încetinite datorită includerii în dezbateri a unor teme privind drepturile minorităților etnice. Un alt spațiu ce poate fi invocat ca exemplu este cel al Kazahstanului, unde președintele Nazarbaev a restrâns o parte a libertăților politice (și) pentru a împiedica minoritatea rusă să își manifeste loialitatea față de Rusia.²

Un alt punct de vedere asupra modului în care diversitatea etnică influențează democrația este acela că disputele pe teme etnice pot într-adevăr încetini ritmul reformelor instituționale, însă acest fapt nu indică în mod necesar un deficit de democrație în raport cu societățile omogene, ci doar faptul că deciziile sunt luate mai greu atunci când criteriile de optimizare sunt mai multe. Din această perspectivă, diversitatea etnică este sursa unor

---

1 Conform categoriilor realizate de către Freedom House (www.freedomhouse.org) pentru 2003.

2 Ian Bremmer și Cory Welt, “Kazakhstan’s Quandry”, în *Journal of Democracy*, 1995, 6 (Iulie), p. 139-154.

teste ale calității democratice neaplicabile țărilor omogene etnic și care permite, alături de alte criterii de evaluare, aprecierea stadiului de democratizare. Însă aceste teste trebuie interpretate cu prudență, întrucât deficiențele pe care le semnaleză sunt mai vizibile în unele cazuri, atunci când minoritatea este numeroasă, ori bine reprezentată politic (intern sau extern)³.

În fine, se poate argumenta că diversitatea etnică are efecte complexe asupra democratizării, efecte care nu permit aprecieri de ansamblu în termeni de „negativ” și „pozitiv”. Această poziție poate fi bine ilustrată de cazul interacțiunii dintre asociații, etnie și democrație în România. Astfel, variabila etnie – maghiari vs. ceilalți – este un predictor important pentru șansa ca o persoană să fie membră activă într-o asociație⁴. Dacă acceptăm faptul că un grad ridicat de implicare în asociații „face democrația să funcționeze”⁵, atunci diversitatea etnică, în particular implicarea ridicată a maghiarilor în asociații, ne apare drept o resursă pentru democratizare. Pe de altă parte însă, unii autori arată cum un grad ridicat de mobilizare în rândul etniilor minoritare poate dăuna funcționării instituțiilor democratice datorită faptului că aceste grupuri promovează cerințe specifice lor în dauna interesului public⁶ și tind să aibă membri cu un nivel mai scăzut de susținere față de instituțiile guvernării⁷. Concluzia, valabilă și pentru alte mecanisme de influențare a gradului de democratizare, este că structura etnică poate modifica substanțial relațiile dintre variabilele independente și cele dependente, iar rezultatele verificate empiric prin studiul unor societăți omogene etnic trebuie validate și pentru cazul societăților multietnice.

O evaluare empirică sumară a relației dintre omogenitatea etnică și democratizare indică absența unui patern clar. Datele la nivel societal nu susțin ideea conform căreia țărilor având o proporție ridicată a populației de alte etnii decât cea a majorității tind să fie mai puțin democratice decât celelalte⁸. Adesea, încercările de a argumenta empiric existența unei astfel de

---

3 În cazul Republicii Cehe, de exemplu, sunt relatări frecvente, dar cu un răsunset limitat, despre abuzurile unor instituții publice asupra etnicilor romi – relativ puțin numeroși și slab reprezentați politic.

4 În datele cumulate a cinci sondaje Barometru de Opinie Publică, culese în 2000-2003, șansa de a fi membru este de 1,6 ori mai mare pentru un maghiar decât pentru un respondent de altă etnie.

5 Robert D Putnam, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press, 1993.

6 Russell Hardin, *One for All*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1993

7 Kathleen Dowley și Brian D. Silver, “Social Capital, Ethnicity and Support for Democracy in the Post-Communist States”, în vol. Gabriel Bădescu și Eric M. Uslaner (ed.), *Social Capital and Democratic Transition*, London/New York, Routledge, 2003.

8 Coeficientul R^2 între proporția pe care o are etnia majoritară și indicele Freedom House (FH) al democratizării este 0,02.

relații ignoară unele unități de analiză, ori construiesc categorii pentru variabila dependentă, nivelul de democratizare, insuficient argumentate⁹.

Consecința acestui fapt este că relația între diversitate și democratizare este fie inexistentă, fapt nu doar neintuitiv, dar care ar contrazice rezultatele multor studii de caz, fie depinde de context¹⁰. Studiile privind apariția conflictelor etnice au identificat mai multe atribute în prezența cărora tind să existe tensiuni ridicate între grupurile etnice: 1) minoritățile sunt concentrate spațial; 2) interacțiunile economice și sociale între minorități sunt limitate; 3) au existat conflicte în trecut; 4) regimurile sunt în tranziție de la dictatură la democrație¹¹; 5) designul instituțiilor politice, în particular existența sau absența unui sistem etnofederal¹². În plus, existența unui „stat mamă” pentru una dintre minorități, precum și alți factori internaționali pot juca un rol semnificativ.

România este unul din statele foste comuniste în care au existat tensiuni interetnice, fără însă ca acestea să aibă amploarea și intensitatea celor întâlnite în alte câteva state ieșite din același sistem – cele care au compus fosta Iugoslavie, fosta Uniune Sovietică – ori cele care au implicat „semi-state”, precum Abkhazia, Cecenia, Osetia de Sud, Nagorno-Karabakh și Transnistria. Au fost totuși câteva conflicte deschise, cel mai notabil fiind cel de la Târgu Mureș din 1990, între români și maghiari, urmate de câteva dispute violente între români și maghiari, pe de o parte, și romi pe de alta.

Însă dincolo de problemele centrate asupra conflictelor etnice, de altfel mult mai puțin vizibile în ultimii ani în România, rămân câteva aspecte fundamentale de rezolvat privind guvernarea democratică a unei societăți mul-

---

9 Existența unui patern între cei doi factori, de intensitate slabă însă, poate fi pusă în evidență atunci când țările baltice – Estonia, Letonia și Lituania –, extrem de diverse etnic, sunt considerate a fi mai puțin democratice decât țări omogene precum Polonia și Ungaria. Motivul este existența în țările baltice a unor legi electorale care au restrâns dreptul la cetățenie și, prin urmare, dreptul de vot pentru minoritățile etnice (cea rusă) (cf. Philip G. Roeder, “National Self-Determination and Postcommunist Popular Sovereignty”, în Alina Mungiu-Pippidi și Ivan Krastev (ed.), *Nationalism after Communism. Lessons Learned*. Budapest, Central European University Press, 2004). Însă, chiar dacă admitem existența unui deficit semnificativ de democrație în țările baltice, revizuiind indicele FH pentru aceste țări, relația de ansamblu dintre diversitatea etnică și calitatea democrației nu se modifică substanțial.

10 Cu alte cuvinte, în momentul în care ar fi considerate suficiente variabile de control, ar putea fi observată o relație între diversitatea etnică și unele aspecte ale democratizării.

11 Ted Robert Gurr, *People Versus States: Minorities at Risk in the New Century*, Washington, DC, U.S. Institute of Peace, 2000; Valerie Bunce, *Subversive Institutions: The Design and the Destruction of Socialism and the State*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

12 Valerie Bunce, “Is Ethnofederalism the Solution or the Problem?”, în Alina Mungiu-Pippidi și Ivan Krastev (ed.), *Nationalism after Communism. Lessons Learned*, op. cit.

ticulturale. Care sunt percepțiile și preferințele membrilor majorității, precum și ale membrilor din grupurile etnice minoritare asupra drepturilor lingvistice, educaționale, de reprezentare politică, autonomie și simboluri naționale? În ce mod percepțiile asupra rolurilor și drepturile grupurilor etnice, cel majoritar și cele minoritare, sunt parte a unor mecanisme cauzale ce influențează politici publice? Există o relație între diversitatea etnică și ritmul de transformare a societății, în particular, capacitatea de acțiune colectivă – adică a nivelului de „capital social”, folosind un termen de curând impus în științele sociale? Care a fost dinamica acestor procese pe parcursul ultimilor ani?

Nu este ușor de aflat care sunt răspunsurile la aceste întrebări. Există însă o sursă remarcabilă de informații pentru cazul României, care oferă informații detaliate despre atitudinile, percepțiile, cunoștințele pe care etnia majoritară și două dintre etniile minoritare le au despre sine și față de ceilalți. La inițiativa Asociației de prietenie *Korunk* și apoi a Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală au fost realizate studiile Barometrul Relațiilor Etnice (BARE), edițiile 1994-1996, respectiv 2000, 2001 și 2002¹³, constând în sondaje reprezentative pentru populația adultă a României, corpul principal al chestionarelor fiind, în linii mari, păstrat în intenția unor posibile analize diacronice. În plus, toate sondajele BARE au avut subeșantioane reprezentative pentru minoritatea maghiară și, în ultimele două ediții, pentru minoritatea romă. Din păcate, la momentul realizării cercetărilor respective rezultatele au beneficiat doar de prezentări seci, lipsite de substanță. O parte importantă a conținutului de informație inclus în bazele de date, precum și semnificația seriilor temporale a rămas neexploată.

Contribuțiile din acest volum ilustrează potențialul pe care îl au datele BARE în a oferi răspunsuri privind relațiile complexe dintre atributele etnice dintr-o societate și procesele de democratizare. Astfel, capitolul scris de către Monica Robotin își propune să exploreze relațiile dintre identitatea etnică majoritară, identitatea minorităților (maghiare și rome) și statul român. Studiul încearcă să determine măsura în care prezența minorităților în sfera publică este acceptată de către majoritate; în ce mod se raportează românii față de modelul democrației multinaționale, respectiv cel al democrației etnice? Care sunt atitudinile minorității maghiare față de rolul majorității, față de rolul propriu și cel al altor minorități? Există în cazul acestui grup etnic concordanță între criteriile de apreciere a relației dintre minoritate și „statul mamă” atunci când este vorba de o minoritate care trăiește pe teritoriul României (maghiarii) și minoritățile românești din afară?

Textul lui Alex Voicu analizează modul de raportare subiectivă față de calitatea de cetățean român în rândul românilor, maghiarilor și romilor din România. Studiul său are în vedere percepțiile privind drepturile individuale și

---

13 Rezultatele cercetărilor sunt disponibile pe site-ul Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală (www.edrc.ro).

colective, obligațiile cetățenilor, inclusiv loialitatea față de statul român, precum și cetățenia ca sursă a identității politice.

Raluca Soreanu extinde analiza despre modul în care românii, respectiv maghiarii, își definesc identitatea proprie și identitatea celuilalt grup etnic, propunând o grilă conceptuală prin care pot fi detectate suprapunerile între heterodefinire și autodefinire. Studiul ei încearcă să determine cum se schimbă în timp gradul de concordanță între heterodefinirea și autodefinirea fiecărui grup, precum și existența unui patern de apropiere între modul în care grupul etnic se vede pe sine și modul în care este văzut de celălalt grup etnic. O tematică asemănătoare stă la baza studiului realizat de Ioana Paul, Mirela Tudoran și Luiza Chilariu; de această dată, analiza reprezentărilor și auto-reprezentărilor grupurilor etnice pornește de la aplicarea dualismului in-grup/out-grup.

Perspectiva longitudinală asupra atitudinilor etnice este completată cu studiul Aurorei Liiceanu, printr-o comparație între ultimul sondaj din seria BARE și un alt sondaj realizat cu zece ani înainte. Analiza sa verifică pentru cazul României un rezultat din literatura de specialitate, fundamentat prin studiul empiric al unor societăți vestice, care afirmă că stereotipurile etnice sunt rezistente în timp, iar heteroimaginile sunt mai puțin rezistente la schimbare decât autoimaginile.

Adrian Netedu și Cristina Drăguș realizează, într-un incitant studiu de caz asupra deja celebrei comune Mihail Kogălniceanu, o aplicare a conceptelor macrosociale la o realitate până acum prea emoțional abordată, izbutind să identifice, dincolo de faptul divers, sursele de conflict și potențialul de conviețuire într-un context multiethnic complex.

Studiul lui Dragoș Dragoman completează abordările cuprinse în capitolele anterioare printr-o perspectivă distinctă asupra modului în care factorii etnici influențează democratizarea. Capitolul său este centrat asupra relațiilor care se stabilesc între capitalul social, înțeles drept o caracteristică culturală, a unui grup de oameni care le permite să-și urmărească obiectivele mai eficient, nivelul de implicare în organizații neguvernamentale și atitudini pro-democratice care facilitează toleranța și cooperarea inter-etnică. Analiza sa încearcă să determine dacă participarea în asociații are un efect, atât pentru români, cât și pentru maghiari, asupra nivelului de încredere socială, asupra relațiilor etnice cotidiene, precum și asupra atitudinilor față de problemele simbolice care apar în relațiile inter-comunitare.

În fine, în ultimul capitol al volumului, Levente Salat oferă o analiză extrem de incitantă asupra perspectivelor minorității maghiare din România. Capitolul oferă o sinteză a studiilor care, pornind de la datele sondajelor Barometrul Relațiilor Etnice, prezintă modul în care maghiarii din Transilvania îi percep pe români și sunt percepuți de către aceștia, raportarea minorității maghiare față de instituțiile statului român, precum și față de statul maghiar. Rezultatele acestei sinteze justifică, argumentează autorul, nevoia deschiderii unei dezbateri largi, dincolo de granițele domeniului academic, privind găsirea unor soluții care pot oferi garanția supraviețuirii pe termen

lung a minorității maghiare, fără amenințarea asimilării sau a marginalizării economice și politice. Concluzia autorului este că acest demers este pe cât de dificil, pe atât de important. Dificultatea este dată, așa cum arată și studiile cuprinse în acest volum, de modul în care membrii celor două comunități se percep și se raportează unii la alții, caracterizat frecvent de imagini schematice, stereotipuri și neîncredere. În absența unui astfel de demers, argumentează autorul, datorită forței de atracție exercitate de Ungaria și a rezistenței instituțiilor statului și a actorilor politici din România față de obiectivele minorității maghiare, aceasta se va reduce treptat la „dimensiunile unei componente pur etnografice, fără miză politică”.

Gabriel BĂDESCU și Mircea KIVU